HARAKATLI O'YINLARNI TASHKIL ETISHDA BOSHLANG'ICH SINF O'QITUVCHISINING KASBIY KOMPETENTLIGI

Ruzikulov Obidjon Muxidinovich
Buxoro xalqaro universiteti mustaqil tadqiqotchisi, Buxoro, O'zbekiston

Annotatsiya. Maqolada harakatli o'yinlarni tashkil etishda boshlang'ich sinf o'qituvchisining kasbiy kompetentligi nazariy jihatdan tahlil qilinadi. Kompetentlik to'rt tarkibiy qismga – metodik repertuar, tashkiliy mahorat, diagnostik savodxonlik va o'z samaradorligiga ishonchga ajratiladi, har biri uchun kuzatiladigan indikatorlar ko'rsatiladi. Mutaxassis bo'lmagan o'qituvchilar duch keladigan to'siqlar, o'qituvchini tayyorlash va dastur sodiqligi bo'yicha xorijiy tadqiqotlar rus tilidagi metodik an'ana bilan qiyosiy umumlashtirildi. Kompetentlikning yetakchi bo'g'ini bilim emas, tashkiliy qarorlar va ularni bajarishga ishonch ekani asoslanadi. Maqola so'ngida kompetentlikni rivojlantirish yo'nalishlari va empirik tekshiruv uchun gipotezalar taklif etiladi.

Kalit so'zlar: o'qituvchi kompetentligi, harakatli o'yinlar, o'z samaradorligiga ishonch, tashkiliy mahorat, dastur sodiqligi, diagnostik savodxonlik, malaka oshirish, boshlang'ich sinf.

ПРОФЕССИОНАЛЬНАЯ КОМПЕТЕНТНОСТЬ УЧИТЕЛЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ В ОРГАНИЗАЦИИ ПОДВИЖНЫХ ИГР

Аннотация. В статье теоретически анализируется профессиональная компетентность учителя начальных классов в организации подвижных игр. Компетентность разделена на четыре составляющие – методический репертуар, организационное мастерство, диагностическая грамотность и вера в собственную эффективность; для каждой указаны наблюдаемые индикаторы. Зарубежные исследования барьеров, с которыми сталкиваются учителя-неспециалисты, подготовки учителей и точности реализации программы сопоставлены с русскоязычной методической традицией. Обосновывается положение о том, что ведущим звеном компетентности являются не знания, а организационные решения и уверенность в их выполнении. В заключение предлагаются направления развития компетентности и гипотезы для эмпирической проверки.

Ключевые слова: компетентность учителя, подвижные игры, самоэффективность, организационное мастерство, точность реализации программы, диагностическая грамотность, повышение квалификации, начальные классы.

THE PROFESSIONAL COMPETENCE OF PRIMARY SCHOOL TEACHERS IN ORGANISING ACTIVE GAMES

Abstract. The article analyses theoretically the professional competence of primary school teachers in organising active games. Competence is divided into four components – methodological repertoire, organisational skill, assessment literacy, and self-efficacy – with observable indicators given for each. Foreign research on the barriers faced by non-specialist teachers, on teacher training and on programme fidelity is compared with the Russian-language methodological tradition. The article argues that the leading component of competence is not knowledge but organisational decisions and the confidence to

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

carry them out. It concludes with directions for developing competence and with hypotheses for empirical testing.

Keywords: teacher competence, active games, self-efficacy, organisational skill, programme fidelity, assessment literacy, in-service training, primary school.

Kirish

Boshlang'ich sinflarda jismoniy tarbiya darsini ko'p hollarda sohaning mutaxassisi emas, sinf o'qituvchisi olib boradi. Shu sababli harakatli o'yinlar metodikasining amaldagi sifati bevosita shu o'qituvchining kompetentligiga bog'liq bo'ladi: bir xil dastur, bir xil maydon va bir xil jadval sharoitida ikki sinfning harakat faolligi sezilarli farq qilishi mumkin, va bu farqning manbai ko'pincha o'qituvchining tashkiliy qarorlaridadir.

Maqolaning maqsadi – harakatli o'yinlarni tashkil etishda o'qituvchi kompetentligining tarkibiy qismlarini aniqlash, har biri uchun indikatorlar taklif etish va yetakchi bo'g'inni asoslashdir.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya

Mutaxassis bo'lmagan boshlang'ich sinf o'qituvchilari jismoniy tarbiyani olib borishdagi to'siqlarni empirik o'rganish bilim, ishonch, vaqt va jihoz yetishmasligini asosiy omillar sifatida ko'rsatgan, bu to'siqlar esa dastur sifatini pasaytiradi (Morgan va Hansen, 2008). O'qituvchini tayyorlashning xususiyatlari tizimli sharhda tahlil qilingan: samarali tayyorgarlik amaliy mashq va qo'llab-quvvatlashni o'z ichiga oladi (Lander va boshq., 2017). Joriy etish bo'yicha sharh dastur sodiqligining, ya'ni rejalashtirilgan mazmunning qanchalik to'liq bajarilishining natijaga ta'sirini ko'rsatgan (Naylor va boshq., 2015). Dars tashkilini o'zgartirish orqali faollikni oshirish mumkinligi uzoq muddatli tajribada tasdiqlangan (Sallis va boshq., 1997), dars faolligini qayd etish uchun protokol mavjud (McKenzie va boshq., 1992).

Nazariy jihatdan o'qituvchi xulqini tushuntirishda o'z samaradorligiga ishonch tushunchasi markaziy o'rin tutadi: ishonch manbalari sifatida shaxsiy muvaffaqiyat tajribasi va hamkasb namunasi ajratiladi (Bandura, 1997). O'quvchi motivatsiyasi tomonidan kompetentlik, avtonomiya va bog'liqlik ehtiyojlari nazariyasi tayanch bo'ladi (Ryan va Deci, 2000; Harter, 1978). Rus tilidagi metodik an'ana o'yinlar repertuarini va dars tuzilishiga joylashtirish qoidalarini batafsil beradi (Жуков, 2004; Степаненкова, 2006; Холодов va Кузнецов, 2003). Mahalliy adabiyotda qo'llanish tajribasi (Musurmonov va boshq., 2024) va jamoaviy o'yinlarni tashkil etish mezonlari (Karimova, 2026) muhokama qilingan. Bo'lajak o'qituvchilarning axborot-kommunikativ kompetentligini rivojlantirish metodikasi ham ishlab chiqilgan (Rustamov, 2026b).

Maqola nazariy-tahliliy: empirik ma'lumot to'planmagan, sonli ko'rsatkichlar havola qilingan tadqiqotlarga tegishli. Qiyosiy-tahliliy usulda xorijiy tadqiqotlar rus tilidagi metodik manbalar bilan solishtirildi; tahlil birligi – kompetentlikning tarkibiy qismi.

Tahlil va natijalar

Metodik repertuar

Birinchi tarkibiy qism – o'qituvchi ixtiyoridagi o'yinlar zaxirasi va ularni maqsadga ko'ra tanlash qobiliyati. Repertuar nafaqat o'yinlar sonini, balki ularning turlar bo'yicha taqsimlanishini ham o'z ichiga oladi: lokomotor, manipulyativ, muvozanat va sokin o'yinlar, shuningdek darsning uch qismi uchun mos variantlar. Indikatorlar: o'qituvchi bir mavzu uchun kamida uch muqobil o'yin keltira olishi; o'yinni qiyinlik darajasi bo'yicha o'zgartira olishi; bir xil o'yinni haftalar bo'yicha takrorlash chastotasi. Repertuar manbasi mavjud: metodik adabiyotda o'yinlar tizimlashtirilgan (Жуков, 2004; Степаненкова, 2006), shu sababli bu qism eng oson to'ldiriladigan qismdir.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

Tashkiliy mahorat

Ikkinchi qism – sinfni harakatda ushlab turish qobiliyati, ya'ni darsning harakat zichligini belgilovchi qarorlar. Uchta qaror hal qiluvchi ahamiyatga ega: tushuntirishni qisqartirish va qoidani namoyish orqali berish; tashkiliy shaklni tanlash, chunki frontal va stansiyali shakl navbatni qisqartiradi, estafeta esa uzaytiradi; chetlatish qoidasidan voz kechish, zero chetlatish ko'nikmasi past bolani birinchi navbatda harakatdan chiqaradi. Indikatorlar: tushuntirishga ketgan vaqt ulushi; bir vaqtda harakatlanayotgan o'quvchilar soni; o'yindan chiqarilgan bolaning harakatsiz turgan vaqti. Bu qism resurs talab qilmaydi, ammo aynan u natijaga eng katta hissa qo'shadi (Sallis va boshq., 1997).

Diagnostik savodxonlik

Uchinchi qism – o'lchov va talqin qilish qobiliyati. U ikki ko'rsatkichni ajratishdan boshlanadi: harakat faolligi hajmi va jismoniy tayyorgarlik natijasi bir xil narsa emas, shu sababli test natijasining o'zgarishi faollik oshgani haqida dalil bermaydi. Savodxonlikning ikkinchi elementi – kuzatish: dars zichligini qayd etish uchun soddalashtirilgan varaqa, harakat ko'nikmalari uchun esa texnika belgilari ro'yxati yetarli bo'ladi; standart protokollar bu ish uchun namuna beradi (McKenzie va boshq., 1992). Indikatorlar: o'qituvchi o'z darsining zichligini taxminiy baholay olishi; ko'nikma va sifat o'rtasidagi farqni tushuntira olishi; diagnostika natijasiga ko'ra o'yin tanlovini o'zgartirgan hollar.

O'z samaradorligiga ishonch

To'rtinchi qism – o'qituvchining o'zi bu ishni bajara olishiga ishonchi. Bu qism boshqalaridan farq qiladi, chunki u bilim bilan to'ldirilmaydi: o'ttiz harakatlanayotgan bolani boshqarish qo'rquvi nazariy ma'ruza orqali kamaymaydi. Ishonchning asosiy manbalari shaxsiy muvaffaqiyat tajribasi va hamkasb namunasidir (Bandura, 1997), shu sababli malaka oshirish amaliy mashq, hamkasb darsini kuzatish va o'z darsini tahlil qilish shaklida tashkil etilishi kerak (Lander va boshq., 2017). Indikatorlar: yuqori intensivlikdagi o'yinlardan foydalanish chastotasi; noma'lum o'yinni sinab ko'rishga tayyorlik; tartib buzilishi ehtimoli sababli past zichlikdagi shakllarga qaytish hollari.

Yetakchi bo'g'in va dastur sodiqligi

To'rt qismning o'zaro munosabati tahlil qilinganda yetakchi bo'g'in bilim emas, tashkiliy qarorlar va ularni bajarishga ishonch ekani ko'rinadi. Repertuar kengaytirilishi mumkin, lekin o'qituvchi ishonchi past bo'lsa, u baribir sodda va past zichlikdagi shakllarga qaytadi; diagnostik savodxonlik ham tashkiliy qaror o'zgarmasa natijani o'zgartirmaydi. Shu sababli dastur sodiqligining pasayishi tasodifiy emas, u aniq yo'nalishda kechadi: o'yinlar tanish favoritlarga almashadi, vaqt qisqaradi, tashkiliy shakl esa eng sodda variantga qaytadi (Naylor va boshq., 2015). Bu esa sodiqlikni alohida kuzatish obyekti sifatida qayd etishni talab qiladi: rejalashtirilgan o'yinlarning qancha ulushi o'tkazilgani, qancha vaqt ajratilgani va qaysi tashkiliy shakl qo'llanilgani.

Muhokama

Kompetentlikni faqat bilim va repertuar sifatida talqin qilish to'ldirilishi kerak: harakat faolligining real hajmi tashkiliy qarorlarda shakllanadi, bu qarorlar esa ishonch bilan vositalanadi. Shu sababli malaka oshirish mazmuni fiziologiya asoslaridan emas, dars tashkilining aniq qarorlaridan iborat bo'lishi maqsadga muvofiq: tushuntirishni qanday qisqartirish, sinfni qanday guruhlarga bo'lish, chetlatish o'rniga nima qo'yish. O'quvchi motivatsiyasi ham shu qarorlar orqali ta'sirlanadi, chunki barcha bolaga muvaffaqiyat imkoniyati beradigan qoidalar kompetentlik va avtonomiya ehtiyojlarini qondiradi (Ryan va Deci, 2000; Harter, 1978).

Qo'shimcha imkoniyat – o'qituvchini uzluksiz metodik qo'llab-quvvatlash. Bir martalik seminarning ta'siri tez pasayadi, shu sababli raqamli ta'lim muhitidan foydalanish muhokama

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

qilinmoqda: elektron platformalarda sun'iy intellektni integratsiyalash usullari (Rustamov, 2026a) va natijalar asosida individual trayektoriya quradigan adaptiv tizim g'oyasi (Rustamov va Jumayev, 2026) o'yinlar bankini va video namunalarni o'qituvchiga yetkazish uchun asos berishi mumkin, bu ishning kadrlar tomoni esa o'qituvchining axborot-kommunikativ kompetentligiga bog'liq (Rustamov, 2026b). Bu manbalar ta'lim sohasiga tegishli bo'lib, jismoniy tarbiya metodikasini raqamli yetkazish bo'yicha bevosita dalil bermaydi, shu sababli taklif pilot sinovni talab qiladi.

Tahlilning chegaralari bor: ajratilgan indikatorlar empirik tekshirilmagan; xorijiy tadqiqotlar boshqa kadrlar tayyorlash tizimi sharoitida o'tkazilgan; mamlakatimizda boshlang'ich sinf o'qituvchilarining bu sohadagi kompetentligi bo'yicha tizimli ma'lumot yetishmaydi. Keyingi tadqiqotlar uchun gipotezalar shakllantirildi: o'z samaradorligiga ishonchi yuqori o'qituvchilar sinfida darsning harakat zichligi yuqori bo'ladi; amaliy mashqqa asoslangan malaka oshirish nazariy shaklga nisbatan zichlikni ko'proq oshiradi; dastur sodiqligi ko'rsatkichi natijaning mustaqil prediktori bo'ladi (Naylor va boshq., 2015). Tekshirishda o'zini baholash so'rovnomasi, dars kuzatuvi va faollik o'lchovi birga qo'llanishi lozim.

Xulosa

Maqolada harakatli o'yinlarni tashkil etishda o'qituvchi kompetentligi to'rt tarkibiy qismga ajratildi va har biri uchun kuzatiladigan indikatorlar taklif etildi. Yetakchi bo'g'in sifatida tashkiliy qarorlar va ularni bajarishga ishonch ajratildi, dastur sodiqligi esa alohida kuzatuv obyekti deb belgilandi. Malaka oshirish amaliy mashq va hamkasb namunasiga tayanishi, uzluksiz qo'llab-quvvatlash esa raqamli vositalar bilan to'ldirilishi mumkin; taklif etilgan indikatorlar va gipotezalar keyingi empirik tadqiqotlar uchun tayanch bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Bandura, A. (1997). Self-efficacy: The exercise of control. W. H. Freeman.
2. Harter, S. (1978). Effectance motivation reconsidered: Toward a developmental model. Human Development, 21(1), 34–64. https://doi.org/10.1159/000271574
3. Karimova, S. M. (2026). Boshlang'ich sinf jismoniy tarbiya mashg'ulotlarida jamoaviy harakatli o'yinlarni tashkil etish mezonlari. Zamin ilmiy tadqiqotlar jurnali, 2(9). https://phoenixpublication.net/index.php/ZAM/article/view/13828
4. Lander, N., Eather, N., Morgan, P. J., Salmon, J., & Barnett, L. M. (2017). Characteristics of teacher training in school-based physical education interventions to improve fundamental movement skills and/or physical activity: A systematic review. Sports Medicine, 47(1), 135–161. https://doi.org/10.1007/s40279-016-0561-6
5. McKenzie, T. L., Sallis, J. F., & Nader, P. R. (1992). SOFIT: System for Observing Fitness Instruction Time. Journal of Teaching in Physical Education, 11(2), 195–205. https://doi.org/10.1123/jtpe.11.2.195
6. Morgan, P. J., & Hansen, V. (2008). Classroom teachers' perceptions of the impact of barriers to teaching physical education on the quality of physical education programs. Research Quarterly for Exercise and Sport, 79(4), 506–516. https://doi.org/10.1080/02701367.2008.10599517
7. Musurmonov, H. T., Nizomov, B. R., & Eshmurodov, A. H. (2024). Boshlang'ich sinflarda harakatli o'yinlardan foydalanish tajribasini o'rganish. Golden Brain, 2(11), 151–155. https://doi.org/10.5281/zenodo.11180652

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

8. Naylor, P. J., Nettlefold, L., Race, D., Hoy, C., Ashe, M. C., Wharf Higgins, J., & McKay, H. A. (2015). Implementation of school based physical activity interventions: A systematic review. Preventive Medicine, 72, 95–115. https://doi.org/10.1016/j.ypmed.2014.12.034
9. Rustamov, A. A. (2026a). Elektron ta'lim platformalarida sun'iy intellektni integratsiyalash usullari. Buxoro xalqaro universiteti ilmiy axborotnomasi, 7(2), 321–326. https://doi.org/10.67780/buxoro-xalqaro-universiteti-ilmiy-axborotnomasi.2026.d3c4b35e
10. Rustamov, A. A. (2026b). Raqamli ta'lim muhitida bo'lajak o'qituvchilarning axborot-kommunikativ kompetentligini rivojlantirish metodikasi. Buxoro xalqaro universiteti ilmiy axborotnomasi, 9(1), 448–453. https://doi.org/10.67780/buxoro-xalqaro-universiteti-ilmiy-axborotnomasi.2026.35b7c947
11. Rustamov, A. A., & Jumayev, D. J. (2026). Oliy ta'limda adaptiv ta'lim tizimini sun'iy intellekt asosida ishlab chiqish. Buxoro xalqaro universiteti ilmiy axborotnomasi, 8(1), 106–111. https://doi.org/10.67780/buxoro-xalqaro-universiteti-ilmiy-axborotnomasi.2026.3aabfaa4
12. Ryan, R. M., & Deci, E. L. (2000). Self-determination theory and the facilitation of intrinsic motivation, social development, and well-being. American Psychologist, 55(1), 68–78. https://doi.org/10.1037/0003-066X.55.1.68
13. Sallis, J. F., McKenzie, T. L., Alcaraz, J. E., Kolody, B., Faucette, N., & Hovell, M. F. (1997). The effects of a 2-year physical education program (SPARK) on physical activity and fitness in elementary school students. American Journal of Public Health, 87(8), 1328–1334. https://doi.org/10.2105/AJPH.87.8.1328
14. Жуков, М. Н. (2004). Подвижные игры: учебник для студентов педагогических вузов. Академия.
15. Степаненкова, Э. Я. (2006). Теория и методика физического воспитания и развития ребёнка. Академия.
16. Холодов, Ж. К., & Кузнецов, В. С. (2003). Теория и методика физического воспитания и спорта. Академия.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.